

Mirzə Qədim İrəvani – 190

MİRZƏ QƏDİM İRƏVANININ BƏNZƏRSİZ SƏNƏT DÜNYASI

Mirzə Qədim İrəvani 1825-ci ildə qədim Azərbaycan şəhəri olan İrəvanda sənətkar ailəsində anadan olmuşdur. Bəy nəslindən olan atası Hacı Məhəmməd Hüseyn öz dövrünün çox məşhur ağacoya ustalarından olub. Elə balaca Qədimin rəssamlığa olan meylinin kökündə onun göz açdığı vaxtdan əvlərində atasının yaratdığı sənət möcüzələri ilə üz-üzə qalmasını söyləmək olar. Qədimin uşaqlıq illərində çəkdiyi rəsmlər onun böyük istedadından xəbər verirdi. Bunu atası da, yaxın qohumları da yaxşı görürdülər. Başqa sözlə desək, onun böyüdükcə, atasının yolunun davamçısı ola biləcəyini təsdiqləyəcək istedadı göz qabağında idi. Ancaq sənətə bu qədər böyük səvəsi olan Mirzə Qədimin sonradan professional təhsil almaması indiye qədər də sual doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, vaxtı çatanda atası İrəvanda ibtidai təhsil almış oğlunu Tiflis gimnaziyasına başqa bir peşəyə yiyələnmək üçün göndərir və o, təhsilini bitirəndən sonra doğma İrəvana qayıdaraq ömrünün axırına kimi şəhərdəki poçtda teleqrafçı işləyir.

Bu gün duyulması zaman distansiyasından teleqrafçı – rəssamın yaradıcılığının yüksək bədii-estetik dəyərlə malik olmasını şərtləndirən səbəblər sırasında, heç şübhəsiz, ruhunda daşdığı Allah vergisi olan istedadla yanaşı, onun atasının ecazkar əsərlərindən ilhamlanması, müasir tipli gimnaziya rəsm sənətinin ilkin verdiyi yiyələnməsi və sonradan davamlı olaraq öz üzərində çalışmasının durduğunu söyləmək olar. Elə bütün bunların nəticəsidir ki, o, Azərbaycan tarixində öz dövrünün çox böyük nüfuzlu malik ziyalısı kimi qalmışdır. Elə Mirzə Qədimin fars, rus və fransız dillərinə

və rəssam taleyini birləşdirmək üçün M.Q.İrəvaninin onların hər ikisinə münasibəti demək olar ki, doğma – bərabər olub. Onun əsərlərini vaxtaşırı "Mirzə Qədim İrəvani" və "Qədim bəy", bəzən də "kolleksiya asessoru" kimi imzalaması da bunun əyani göstəricisidir...

O, təsviri sənətin bir çox sahələrində, o cümlədən monumental rəngkarlıq və qrafika sahələrində fəaliyyət göstərmişdir. Onun bir o qədər də çox olmayan bədii irsində portret və ornamental kompozisiyalar geniş yer tutur. Rəssamın kağız, parça, dəri və şüşə üzərində işləmiş əsərləri bu gün Bakıda Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində, Tiflisdə Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində və Sankt-Peterburqda Dövlət Ermitajında nümayiş etdirilir.

Tədqiqatçılar Mirzə Qədimin yaradıcılığını xronoloji olaraq üç mərhələyə bölmürlər. 1840-cı ildən 1850-ci ilə qədərki dövr birinciyə aiddir. Bu illərdə onun daha çox insan təsvirləri ilə əlaqəli olmayan yaradıcılıq işləri məşğul olması həm də onun gündən-günə, aydan-aya cəlalan istedadının təbii sənət ustası olan atasından öyrəndiyi bədii-texniki verdiyi başqalarına nümayiş etdirməyinin ifadəsidir. Onun divar tərtibatı və milli tikmələr (tekalduz və gülebatın) üçün tərtib etdiyi orijinal çəşni – eskizlər, hazırladığı trafaret-çəşni də bunu təsdiqləyir. Gözoxşayan milli naxışlardan ibarət belə çəşnilərin əksəriyyətini simetriya əsasında qurulmuş, nəbatət və yaxud heyvanat ələmindən götürülmüş motivlər təşkil edir. Canlılar ələmindən götürülmüş motivlər arasında bülbül, qaranquş, tovuz quşu, nəbatı ornamentlərdə isə ot kolu, qızılgül və nar güllü əsas yer tutur. Hazırda Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin kolleksiyasında qorunan və qızılgül şaxəsi üzərində oturan bülbülü təsvir edən rəsm bədii dəyərinə görə xüsusi maraq kəsb edir.

Qeyd edək ki, məhəbbət rəmzi sayılan və çox geniş yayılmış bu motiv rəssamın yaradıcılığında şüşə, dəri, parça və kağız üzərində çəkilmiş müxtəlif versiyalarına da rast gəlmək mümkündür. Onun bizim dövrə gəlmiş çəkmiş "Qırqovul və güllər" rəsm-qalib nümunəsi də diqqətçəkən nümunələrdəndir. Yaradıcılığının ilkin mərhələsinə aid edilən əsərlər arasında onun şüşə üzərində ərsəyə gətirdiyi təsvirlər də mövcuddur. Onlardan ikisi bu gün Bakı muzeyinin kolleksiyasındadır. "Rəqqasə" və "Dərviş" adlanan bu kiçik ölçülü əsərlər yağlı boya ilə çəkilmişdir. Yağlı fon-yerlikdə milli geyimdə qavalla rəqs edən qadının təsviri gənc Mirzə Qədimin artıq gələcək uğurlarının astanasında olduğunu göstərir. Bozmtul-yaşıl rənglə ehatələnən və ənənəvi ge-

yimlə təqdim olunan dərvişin obrazı da rəssamın ilkin yaradıcılıq axışlarının uğurundan xəbər verir.

Rəssamın vəfatından sonra ailə arxivində onun yüzədən çox əsəri qalmışdır. Bizim günümüzdə isə onların yalnız 23-ü gəlib çatmışdır. Bunlar da ermənilərin 1918-ci ildə İrəvanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlardan xilas olmağa çalışın ailə üzvlərinin özləri ilə götürə bildikləri nümunələrdir. Sulu boya və qələmlə çəkilmiş həmin əsərlərin 20 ədədi hazırda Bakı muzeyində saxlanılır. Onları zamanında muzey rəssamının yaxın qohumları təqdim ediblər.

Onun bədii irsində yağlı boya ilə çəkilmiş əsərlər də xüsusi yer tutur. Elə rəssamın yaradıcılığının ikinci mərhələsinə də bilavasitə həmin işlər təşkil edir. Bu işlər vaxtilə İrəvan xanlığının iqamətgahı kimi inşa edilən Sərdar sarayını (XVIII əsr) bəzəyirmiş. Zəngin xarici və daxili tərtibatla malik olan bu sarayın işıq salonunu zərif və şux koloritli naxışlar, tarixi və əfsanəvi süjetli divar rəsmləri, eləcə də "Qacar üslub"unda çəkilmiş portretlər bəzəyirdi. Buradakı portretlərin çoxunu (Fətəli şah Qacar, Abbas Mirzə, İrəvan sərdarı Həsən xan İrəvani, Rüstəm-Zal) o dövrdə 25 yaş olmasına baxmayaraq, məşhur rəssam kimi tanınan Mirzə Qədim çəkmişdi. Yeri gəlmişkən deyək ki, öz dövrü üçün duyulması dərəcədə ciddi bir sifarişin ona həvalə olunması ilk növbədə onun istedadına olan inanımın göstəricisi idi. Qeyd edək ki, o, bu işləri 1850-ci ildə sarayın bərpa işləri ona tapşırıqların yerinə yetirmişdir. Başqa sözlə desək, rəssam burada əvvəllər işləmiş divar bəzəklerini bərpa etməklə, kətan üzərində yağlı boya ilə sarayın daxili tərtibatına daxil ediləcək yeni portretlər də çəkmişdi. Tarixi sənədlərə əsasən demək olar ki, saray XX əsrin əvvəllərində erməni millətçiləri-daşnaklar tərəfindən dağıdıldığı zaman Mirzə Qədimin işlədiyi iriölçülü (200x100 sm) portretlər divardan çıxarıldı Tiflisdə aparılmışdır. Hazırda Gürcüstan Dövlət İncəsənət Muzeyində saxlanan "Sərkerdə" və "Fətəli şah" əsərləri rəssamın Sərdar sarayı üçün işlədiyi portretlərdəndir...

O, xüsusi rəssamlıq təhsili almada da, görünür, Tiflisdə oxuyarkən

burada dünyəvi-müasir tədris proqramı çərçivəsində təsviri sənətin ilkin verdiyilərinə yiyələnməsi, ona burda qazandıqlarını və atasının tövsiyələrini əski milli dəyərlər – miniatür və el sənəti nümunələri ilə qovuşdurmağa, özünəməxsus üslubunu –dest-xəttini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. Doğrudan da M.Q.İrəvaninin yaradıcılığının özündən əvvəl mövcud olanları –ne "Qacar üslubu"nun, ne də real – gerçəkçi sənət ənənələrinin birbaşa görüntüsü saymaq olmaz. Amma onun yaradıcılığında hər iki ilhamverici mənəvi qaynağın təsiri olsa da, bütünlükdə onların çox fərqli biçimdə təsiri-interpretasiyası duyulur. Ədalətə naminə demək lazımdır ki, M.Q.İrəvaninin obrazları həm ünlülərdir həm Azərbaycan, bütən dünya rəssamlığında görüldüyü bədii şərhərdən çox fərqlənir. Bunlar həm də milli təsviri sənətimizdə gerçəkləşməyə başlayan

dəzğah rəssamlığı formalının ilk görüntüləri hesab etmək mümkündür.

Etiraf etmək lazımdır ki, rəssamın bir neçə seansa gerçəkləşdirdiyi portretlərdə rənglərin tərəvətli olma-

sına yetişməsi, bununla da sulu boyanın ali ifadə keyfiyyətini qoruyub saxlaması, heç şübhəsiz, Mirzə Qədimin yüksək sənətkarlığının göstəricisidir. Özündə Şərqi və Qərbi rəssamlığının bədii xüsusiyyətlərini yadanan "Abbas Mirzə", "Mah Tələt xanım", "Vüqulla Mirzə", "Gənc qadın", "Fətəli şahın portreti" və s. əsərləri bu qəbildəndir.

Duyulması bədii kamilliyi ilə seçilən bu əsərlər Mirzə Qədimin çox da uzun sürməyən bədii yaradıcılığının ələ son-üçüncü mərhələsinə təşkil edir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, rəssamın təsviri və təbii sənətin bütün növlərini bədii-texniki sirlərinə bələd olması ona ən müxtəlif materiallarda işləməyə imkan verirdi. Onun Sankt-Peterburq Dövlət Ermitajında saxlanan bir əsəri də ələ bunu əyani nümayiş etdirən sənətkarlıq nümunəsidir. Bu əsər ilk baxışda orta əsrlər Şərqi əlyazmalarının üz qabığını andırır, əslində isə o, qovluq şəkilli bir hədiyyədir. Qovluğun içərisində sağda güzgü bənd edilmiş, sol tərəfinə isə bir kişi portreti çəkilmişdir. Portretin altındakı yazıdan ("General Karvlin üçün") bellidir ki, Mirzə Qədim bu əsərini o vaxtlar Qafqazda olan bir rus generalına hədiyyə etmişdir. Bu özünəməxsus sənət nümunəsinin maraqlı cəhəti ondadır ki, burada milli ornamental sənətimizin geniş bədii imkanlara malik olduğuna şahidlik etmək mümkündür.

Sonda deyək ki, müxtəlif məzmunlu əsərlərdə sənətkarlar tərəfindən ifadə olunan mənəvi-bədii dəyərlər, həm də onların təmsil etdikləri xalqın dünyayla baxışının və gözəllik duyumunun estetik tutumlu ifadəsidir. Elə düşündürük ki, bu mənada Mirzə Qədim İrəvaninin yaradıcılığı da bu gün hər birimizə qürur bəxş edən və dəyər baxımından ölçüçüqəlməz qiymətə malik incəsənət xəzinəmizin ən yaddaqədərli incilərindəndir. Elə bu səbəbdən onun adı və xatirəsi vəfatından yüz qırx ilə yaxın bir vaxt keçsə də, hər birimizə doğma və əziz olaraq qalmaqdadır...

Ziyadxan ƏLİYEV,
Əməkdar İncəsənət xadimi,
sənətsənətləşmə üzrə fəlsəfə
doktoru.

bələd olması, musiqi tarixi və nəzəriyyəsi ilə məşğul olması da bunun göstəricisidir. Onun evində məşhur Şərqi və Qərbi, Avropa və rus ədəbiyyatı nümunələrinin toplandıqı zəngin kitabxananın mövcudluğu da onun öz dövrünün çox savadlı adamlarından biri olduğu barədə söylənilən təsdiqləyir.

Taleyinə 50 il ömür sürməmiş yazılmış M.Q.İrəvaninin adını bu gün Azərbaycan incəsənəti tarixində yadanan, təbii ki, onun yaşının ne qədər olması deyil. Heç şübhəsiz, adı poçt məmuruna bu ölməzliyi qazandıran həmin yarım əsrin azlığı və yaxud çoxluğu olmayıb, onun bu müddətdə sənətə bağlı olması, ecazkar bədii nümunələr yaratmasıdır. Rəssamın onun qalanlarına qalmasını təmin edən bədii yaradıcılığı — ərsəyə gətirdiyi portretlər və divar rəsmlərinin bu gün öz xalqına başçılıq və qürur bəxş etməsi isə yəqin ki, həyatdakı ən böyük mənəvi qazançısıdır. Varlığında kolleksiya asessoru (çar Rusiyasında mülki rütbə)